

BEGREBSANALYSE I POLITISK HISTORIE?

NOGLE METODISKE OVERVEJELSER

■ JEPPE NEVERS

Gennem de seneste godt tre årtier har såvel historiefaget som andre humanistiske og samfundsvidenskabelige discipliner både i Danmark og internationalt været præget af en stadigt stærkere emnemæssig orientering mod sproglige fænomener, selvfølgelig kendt som 'den sproglige vending'.¹ Inden for historiefaget er udbredelsen af begrebshistorien, der har sine rødder i en tysk forskningstradition og ikke mindst i historikeren Reinhart Kosellecks forfatterskab, og som i de senere år er blevet et påfaldende internationalt forskningsfelt med stærke miljøer i en række europæiske lande (og i stigende grad også uden for Europa), det måske mest markante vidnesbyrd om denne udvikling.² I det følgende skal vi se nærmere på, hvad begrebshistorisk metode kan bidrage med i forhold til studiet af politik og politisk historie.

Begrebshistorie defineres almindeligvis som det historiske studium af begrebers betydning og brug, og især har begrebshistorikere interesseret sig for de store politiske 'grundbegreber' (såsom demokrati, frihed, nation etc.) og den politiske kamp, som har fundet sted om disse begrebers bestemmelse. Det har således været et teoretisk grundprincip for begrebshistorien, som den blev udviklet hos

¹ I dansk historievidenskab begyndte den sproglige vending som en historieteoretisk diskussion af Hayden Whites teorier om historieforskningens litterære dimensioner, hvilket formentlig har været med til at kaste et (ikke altid rimeligt) skær af relativisme over den sproglige vending, jfr. *Findes historien virkelig?: Den jyske Historiker* 50, 1990. Senere blev en bredere vifte af sprogligt orienterede teorier og metoder introduceret og diskuteret, se f.eks. Dorthe Gert Simonsen: *Tegnets tid: Fortid, historie og historicitet efter den sproglige vending*, København: Museum Tusulanum 2003 og Mads Mordhorst & Carsten Tage Nielsen (red.): *Fortidens spor – nutidens øjne: Kildebegrebet til debat*, Roskilde 2001. Inden for det seneste årti har fokus især ligget på anvendelsen af disse metoder i empirisk historieforskning, f.eks. pegede Per H. Hansen & Jeppe Nevers (red.): *Historiefagets teoretiske udfordring*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2004 i den retning, og i skrivende stund er anvendelsen af sproganalytiske metoder en integreret del af dansk historieforskning og introduceres for eksempel på landets historiestudier sammen med traditionel kildekritik.

² Jfr. Willibald Steinmetz: "Vierzig Jahre Begriffsgeschichte – *The State of the Art*", i: Heidrun Kämper & Ludwig M. Eichinger (red.): *Sprache – Kognition – Kultur: Sprache zwischen mentaler Struktur und kultureller Prägung*, Berlin: De Gruyter 2008, s. 174-197. Se også Jeppe Nevers: "Nyere bidrag til begrebshistorien", i: *Nyt fra historien* 1, 2007, s. 1-12 og Jeppe Nevers: "Om begrebshistorien i Danmark", i: *Historisk Tidsskrift för Finland* 1, 2007, s. 111-120.

Reinhart Koselleck, at begrebernes betydningshistorie ikke kan løsrives fra skiftende 'politisk-sociale' kontekster, men tværtimod er dybt præget heraf.³ Netop derfor er det også lidt mærkeligt, at der kun findes få bidrag, som teoretisk har behandlet begrebshistoriens forhold til den politiske historie.⁴ Fraværet skyldes blandt andet, at såvel den tyske begrebshistorie som dens pendanter i andre lande blev udviklet i opposition til en bestemt form for politisk historie, og at teoretisk inspiration derfor primært blev søgt andre steder. I 1960'erne og 1970'erne, da begrebshistorien blev udviklet og introduceret som en selvstændig disciplin inden for tysk historieforskning, og hvor det store begrebshistoriske leksikon (udgivet af Otto Brunner, Werner Conze og Reinhart Koselleck) blev søsat (første bind udkom i 1972), handlede de teoretiske diskussioner om begrebshistorisk metode især om dens forhold til tidens dominerende tendens, nemlig socialhistorien. Kosellecks nok mest citerede artikel om begrebshistorisk metode hedder netop "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte".⁵ I 1985 udkom en engelsk oversættelse af blandt andet denne artikel,⁶ men i løbet af 1990'erne, da Koselleck og begrebshistorien blev yderligere introduceret for et engelsklæsende og dermed et mere internationalt publikum, handlede det ikke længere primært om forholdet til socialhistorien, men derimod om dens forhold til idéhistorisk forskning (på engelsk *intellectual history*) og ikke mindst om parallellerne til den såkaldte Cambridge-skole (især Quentin Skinner og John Pocock) inden for studiet af politisk idéhistorie.⁷

I det følgende skal denne diskussion flyttes videre til spørgsmålet om, hvad begrebshistorisk metode kan bidrage med i forhold til studiet af politisk historie.

³ Jfr. ikke mindst Reinhart Koselleck: "Einleitung", i: Otto Brunner, Werner Conze & Reinhart Koselleck (red.): *Geschichtliche Grundbegriffe*, bd. 1, Stuttgart: Klett-Cotta 1972.

⁴ Det mest fremtrædende eksempel, som diskuterer en begrebsorienteret tilgang til parlamentariske debatter, er Willibald Steinmetz: "'A code of its own': Rhetoric and Logic of Parliamentary Debate in Modern Britain", i: *Finnish Yearbook of Political Thought*, 2000, s. 84-104. Et andet vigtigt bidrag, der ikke har rødder i den tyske begrebshistoriske tradition, men som dog har mange lighedspunkter med denne, er Pierre Rosanvallon: *Pour une histoire conceptuelle du politique*, Paris: Seuil 2003.

⁵ Reinhart Koselleck: "Begriffsgeschichte und Sozialgeschichte", i: Reinhart Koselleck: *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt am Main: Suhrkamp 1979.

⁶ Reinhart Koselleck: *Futures Past: On the Semantics of Historical Times*, New York: Columbia University Press 1985.

⁷ Dette perspektiv præger en lang række artikler og bøger om begrebshistorie udgivet siden slutningen af 1980'erne, herunder Melvin Richter: *The History of Political and Social Concepts: A Critical Introduction*, Oxford: Oxford University Press 1995, Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans & Frank van Vree (red.): *History of Concepts: Comparative Perspectives*, Amsterdam: Amsterdam University Press 1998 og Kari Palonen: *Die Entzauberung der Begriffe: Das Umschreiben der politischen Begriffe bei Quentin Skinner und Reinhart Koselleck*, Münster: LIT Verlag 2004. På denne baggrund er det også blevet diskuteret og tematiseret, hvad begrebshistorie kan bidrage med i forhold til normativ politisk teori, jfr. Kari Palonen: "The History of Concepts as a Style of Political Theorizing: Quentin Skinner's and Reinhart Koselleck's Subversion of Normative Political Theory", *European Journal of Political Theory* 4(4), 2005, s. 351-366.

Det skal i den forbindelse understreges, at artiklen ikke er tænkt som en kritik af eller et opgør med en "traditionel" politisk historie, som på en eller anden måde skal overvindes. Den er udelukkende tænkt som et indledende bud på, hvor hende og i hvilken grad begrebsanalytisk metode kan bidrage til en åbning af nye og supplerende dimensioner i studiet af politik – og dermed også som et bidrag til den igangværende diskussion om den politiske histories genkomst og fornyelse.⁸ Jeg har i den forbindelse forsøgt at udsondre fem forskellige dimensioner, hvor anvendelse af begrebshistoriske spørgsmål og metoder synes at kunne bidrage til studiet af politisk historie. Det handler nærmere bestemt om at bruge begrebshistorisk metode til: 1) kvalifikation af de analytiske kategorier, der anvendes i politisk-historisk forskning, 2) studiet af ideologi, 3) studiet af diskurs, 4) studiet af retorik og 5) udvikling af komparative og transnationale perspektiver. Endelig skal det bemærkes, at jeg for at kunne arbejde med spørgsmålet om begrebsanalytiks nytte i forhold til politisk historie må foretage en analytisk adskillelse af de to, hvor begrebshistorie som nævnt forstås som det historiske studie af begrebers betydning og brug, og hvor politisk historie forstås som det historiske studie af politiske aktører og processer, ikke fjernt fra politologiens forståelse af det politiske system.⁹ Her er det selvfølgelig en bærende indsigt for 'ny politisk historie', at grænserne og præmisserne for "det politiske" har forandret sig over tid, og vi skal vende tilbage til, at netop begrebshistorien i den forbindelse er et vigtigt redskab. Men jeg har altså adskilt dem for at kunne udgrænse de fem dimensioner.

1

For det første er det en vigtig erkendelsesmæssig frugt af et begrebshistorisk perspektiv, at det kan bidrage til en kvalifikation af den politiske histories brug af almene politiske begreber som analytiske kategorier. Det er et velkendt forhold ved al historisk videnskab, uanset metode og teoretisk orientering, at den uvægerligt skaber en anakronisme ved at applikere begreber på en given fortid, som enten ikke kendtes eller som havde andre betydninger i denne fortid. Dette gælder, hvad enten de applikerede begreber hentes fra nutidens hverdagsprog eller fra videnskabelig teori.¹⁰ For eksempel skal man frem til moderne tid, før ordet 'politik' fik den betydning, det har i dag,¹¹ og statsbegrebet blev først knyttet sammen

⁸ Artiklen kan således læses som et bidrag til det, der især i tysk historieforskning går under navnet 'ny politisk historie', jfr. indledningen til dette temanummer og Tobias Weidner: *Die Geschichte des Politischen in der Diskussion*, Göttingen: Wallstein Verlag 2012.

⁹ Den klassiske reference er naturligvis David Easton: *The Political System*, New York: Knopf 1953.

¹⁰ Jfr. f.eks. Volker Sellin: *Einführung in die Geschichtswissenschaft*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2005, s. 137ff.

¹¹ Jfr. Kari Palonen: *The Struggle with Time: A Conceptual History of 'Politics' as an Activity*, Hamborg: LIT Verlag 2006 samt Jörn Leonhard: "Politik – ein symptomatischer Aufriss der historischen Semantik im europäischen Vergleich", i: Willibald Steinmetz (red.): "Politik":

med politiske institutioner i renæssancens epoke,¹² men begge begreber skrives ofte og uden yderligere problematisering tilbage til tidligere perioder. Åbner man for erkendelser af den karakter, kan det næsten ikke undgå at føre til en mere bevidst omgang med de begreber, der anvendes som analytiske kategorier til at forstå fortidens politiske liv.

Denne type af spørgsmål kan også være frugtbare at stille i de tilfælde, hvor et begreb overføres til en periode, hvor det trods alt fandtes og måske endda havde en beslægtet betydning. Hvis en politisk historie for eksempel fortæller, at Danmark blev et demokrati med grundloven af 1849, er det en oplagt replik fra begrebshistorisk hold, at dette ikke var den almindelige erfaring i samtiden, og at det under alle omstændigheder forudsætter en demokratiforståelse, som afviger fra både nutidens og fra datidens. Efter de almindelige parametre i nutidens politologiske litteratur kan Danmark anno 1849 ikke beskrives som et demokrati, og går man tilbage til datidens sprogbrug, vil man erfare, at 'demokrati' på tidspunktet for grundlovens vedtagelse var et stærkt politiseret udtryk, der klart viste mod venstre i det politiske spektrum. 'Demokraterne' – eller som det ofte udtryktes: 'demokratiet' – var den venstre fløj i den konstitutionelle debat, der kæmpede for en så demokratisk udvikling som muligt, og som vel at mærke stod over for et flertal i den grundlovgivende rigsforsamling, der mente, at de demokratiske elementer i grundloven skulle modsvares af andre elementer og kræfter. Et 'rent demokrati' var kun for et mindretal en ønskværdig forfatningsform på dette tidspunkt. I datidens sprogbrug blev Danmark med grundloven et 'konstitutionelt monarki' (eller som der endnu står i grundloven af 1953: et indskrænket monarki).¹³ Man kan naturligvis sagtens argumentere for, at Danmark blev et demokrati i 1849, og det er uomgængeligt, at grundloven var et tigerspring i demokratisk retning og i øvrigt en meget demokratisk forfatning efter tidens standarder. Men den historie, som ønsker at fastslå disse ting, kan kun blive mere kvalificeret, hvis begrebet netop afklares og defineres præcist, og hvis man holder sig de betydelige forskelle mellem datidens og nutidens sprogbrug for øje i den forbindelse.

Dette gælder ikke mindst de betegnelser, den politiske historie sætter på politiske aktører eller grupper i en given epoke, altså hvordan det politiske felt eller spektrum så at sige opdeles. Her skal det nævnes, at politisk historie og begrebs-historie deler en ofte overset teoretisk præmis, nemlig et stærkt aktørperspektiv. Koselleck har ofte anført vigtigheden af at identificere historiens "handlingsen-

Situationen eines Wortgebrauchs im Europa der Neuzeit, Frankfurt am Main: Campus Verlag 2007.

¹² Jfr. Quentin Skinner: "From the state of princes to the person of the state", i: Quentin Skinner: *Visions of Politics*, bd. 1-3, Cambridge (UK) 2002, bd. 2, s. 368-413.

¹³ For dokumentation og yderligere eksempler se bl.a. Jeppe Nevers: *Fra skældsord til slagord: Demokratibegrebet i dansk politisk historie*, Odense: Syddansk Universitetsforlag 2011 og Palle Svensson: "Var vore forfatningsfædre demokrater?", i: *temp – tidsskrift for historie* 5, 2012, s. 5-27.

heder" (*Handlungseinheiten*), der kan være såvel enkeltpersoner som grupper af forskellig størrelse. Dette er helt på linje med den politiske histories traditionelle aktørfokus. Her er pointen, at begrebshistoriske iagttagelser kan være et nyttigt element i den empiriske identifikation af politiske aktører: Hvordan konciperede samtidens aktører selv det politiske spektrum? Hvilke "labels" cirkulerede, og er der eventuelt nogle af disse, som kan løftes ind i den historievindskabelige beskrivelse? Dette er blot to spørgsmål af klar begrebshistorisk karakter, der kan bidrage til den historiske forståelse af det politiske felt i et givet tidsrum. I mange tilfælde vil man observere, at den politisk-historiske forskning for længst har ladet terminologien påvirke af begreber løftet fra kildesproget; for eksempel er den historiske forståelse af det tidlige venstres mange undergrupperinger (det moderate venstre, det radikale venstre, den nationale venstre etc.) identiske eller i hvert fald tæt ved datidens sondringer. Men i mindst lige så mange tilfælde vil man erfare, at datidens vokabular tilbyder gruppebetegnelser og identifikationer, som er oversat eller skævt overført til den videnskabelige litteratur. Bliver vi i 1800-tallets Danmark kunne begrebet 'demokratiet' være et eksempel på førstnævnte. Som allerede nævnt var det fra midten af 1800-tallet en vigtig markør for ens position i det politiske landskab, hvorvidt man tilsluttede sig 'demokratiet', den del af befolkningen og den venstrefløj i Rigsdagen, der identificerede sig som demokrater. 'Demokratiet' var en vigtig aktør i dansk politik i demokratiseringens epoke, for nogle venstrefolk en vigtigere mærkat end Venstre. Det var for eksempel 'demokratiet' (og ikke 'venstre'), der rejste en mindesten for Christen Berg ved Borgbjerg Fyr på den jyske vestkyst i 1902. Den første generation af socialdemokrater i Rigsdagen tilhørte også 'demokratiet'. Men i litteraturen om dansk politik i denne periode leder man stort set forgæves efter 'demokratiet' som en aktør, måske især fordi den strider imod senere tids almindelige begrebsbrug.

Det hører også til denne dimension, at begrebshistoriske iagttagelser kan bidrage til at problematisere og indkredse, hvordan grænserne for det politiske over tid er blevet flyttet. I denne artikel og i nutidens almindelige sprogbrug forstås politik som sfære, men det er en afgørende indsigt for ny politisk historie, at denne sfære har porøse grænser, at det politiske kan anskues som et kommunikationsrum, der over tid har forandret og flyttet sig. Dette kan udvikles til et særskilt videnskabeligt program, nemlig studiet af det politiskes forandringer og historiske semantik,¹⁴ men det kan også ses som en erkendelse, der kan få konsekvenser for ethvert studium af et politisk-historisk emne. Skriver man for eksempel om politik i 1600-tallets Danmark, synes det oplagt at spørge: hvad betød 'politik' egentlig i 1600-tallet, hvad var i øvrigt datidens begrebslige ækvivalenter til nutidens vokabular, og hvordan skal disse forskelle påvirke mit eget analytiske apparat?

¹⁴ Willibald Steinmetz: "Neue Wege einer historischen Semantik des Politischen", i: Steinmetz (red.), *"Politik": Situationen eines Wortgebrauchs im Europa der Neuzeit*.

2

For det andet kan begrebsanalyse bringe den politiske historie tættere ind på fortidens normative og handlingsstyrende ideer; altså som metode til studiet af politiske ideer. Ideer kan som bekendt tillægges forskellige grader af betydning i historiske processer, men med mindre man helt fraskriver menneskelige tanker enhver historisk betydning, må der ligge en historievidenskabelig opgave i at forstå fortidens idéverden, ikke mindst i den politiske historie, som traditionelt har accepteret et stærkt aktørperspektiv. Hér ligger en betydelig styrke ved inddragelse af begrebsanalytisk metode, idet den tvinger historikeren væk fra antagelser om periodeuafhængige ideologier og tankemønstre såsom liberalisme og socialisme for i stedet at stille det som en uomgængelig udfordring at undersøge, hvad man i en given fortid forstod ved disse eller andre begreber. I stedet for at antage for eksempel eksistensen af en liberal ideologi i det 19. århundrede, som var en homogen strøm i tiden og som blev båret af og virkede igennem periodens liberale aktører, vil det begrebshistoriske perspektiv tvinge den politiske historiker til at spørge: hvem var egentlig de 'liberale', hvad lå der for dem (og andre i samtiden) i dette udtryk, og hvordan tematiseredes begrebet liberalisme? Hvis man indarbejder semantiske spørgsmål af denne karakter i en undersøgelse af den liberale bevægelse, vil den uundgåeligt blive mere nuanceret i sine udsagn.

I et tidligt skrift kaldte Koselleck det for en solid historisme, når man på denne måde insisterer på at forstå en fortid og dens idéverden igennem denne fortids eget vokabular.¹⁵ Men hvordan kommer man på sporet af denne idéverden, hvordan identificeres den politiske tænkning i kildesproget? Koselleck har i den forbindelse anvist, at erfaring og forventning kan betragtes som analytiske kategorier, der besidder en uovertruffen grad af almenhed: på den ene side gives der ingen historie, som ikke er konstitueret af menneskers erfaringer og forventninger, på den anden side udsiger kategorierne intet om det konkrete indhold af de erfaringer og forventninger, som til forskellige tider har formet menneskers tanker og handlinger. Med Kosellecks egne ord: "Erfaring og forventning er to kategorier, der egner sig til at tematisere historisk tid, idet de sammenfletter fortid og fremtid. Kategorierne egner sig også til at spore historisk tid inden for rammerne af empirisk forskning, idet de – beriget med indhold – leder de konkrete handlingenheder i de sociale og politiske hændelsesforløb".¹⁶

I forhold til studiet af politiske ideer synes det oplagt at applikere denne begrebsramme på forskellige aktører i det politiske felt, altså at identificere de forskellige erfaringsrum og forventningshorisonter og derigennem den semantik,

¹⁵ Reinhart Koselleck: "Richtlinien für das Lexicon politisch-sozialer Begriffe der Neuzeit", i: *Archiv für Begriffsgeschichte* 11, 1967, s. 91.

¹⁶ Reinhart Koselleck: "'Erfaringsrum' og 'forventningshorisont' – to historiske kategorier", i: Reinhart Koselleck: *Begreber, tid og erfaring: En tekstsamling*, København: Hans Reitzels Forlag 2007, s. 32.

som forskellige nøgleaktører eller måske hele fortolkningsfællesskaber har været præget og styret af. Dermed opnås en empirisk beskrivelse af den politiske idéverden, som i historisk præcision langt overgår en simpel applikation af universelle begreber som liberalisme, socialisme eller konservatisme. Dette kan i sagens natur både gøres til en dimension i en politisk-historisk undersøgelse med et andet hovedanliggende (for eksempel studiet af en lovs tilblivelse), og det kan gøres til et forskningsprogram i sig selv: studiet af politisk ideologi som politisk semantik.¹⁷

3

I de to ovenstående afsnit har vi set nærmere på, hvad man kan få ud af at studere begreber som indikatorer, for eksempel som indikatorer for politiske aktører og disses ideer. I sine programmatisk skrifter om begrebshistoriens teori og metode har Koselleck imidlertid ofte anført, at begreber også skal studeres som faktorer. I det følgende skal vi se nærmere på studiet af begreber som faktorer i henholdsvis politisk diskurs og politisk retorik.

Det er en grundopfattelse i den tyske begrebshistorie, der har dybe rødder i tysk filosofisk tradition, at skiftende epoker er domineret af skiftende begreber, og at disse begreber på subtile måder er med til at sætte grænser for "tænkelig teori og mulig handlen" (Koselleck) i den pågældende epoke og på den måde kan betragtes som "faktorer". Tankegangen er selvfølgelig meget tæt på diskursanalysen, som den er udviklet ikke mindst med rødder i Michel Foucaults forfatter-skab. Der er også mange væsentlige forskelle de to traditioner imellem, på det metodiske plan selvfølgelig ikke mindst at fokus i den begrebshistoriske tradition ligger på det enkelte begreb som retningsgivende for dannelsen af politisk diskurs i en given epoke.

På dette niveau spørger begrebshistorikeren ikke: hvad forstod en bestemt aktør ved et bestemt begreb? Her spørges derimod: hvilke begreber var med til at sætte den politiske dagsorden på et givet tidspunkt? Hvilke begreber kunne man ikke komme uden om, hvis man ville gøre sig gældende som politisk aktør, og hvordan påvirkede dette forskellige aktørers orienteringer og strategier? Her vil man erfare, at begreber – som den finske begrebshistoriker Kari Palonen har formuleret det – kan få *momentum* i et bestemt tidsrum, til tider nærmest få deres eget liv, hvor politiske aktører føler sig kaldet til at reagere på dem. Begreber bliver da strukturelle faktorer i den politiske virkelighed, som politiske aktører er nødt til at integrere i deres kommunikation, hvis de vil appellere bredt.

Lad os tage et eksempel. Efter første verdenskrig var demokratibegrebet for alvor blevet et diskursivt vilkår i dansk og europæisk politik.¹⁸ Det er selvfølgelig

¹⁷ Jfr. Michael Freeden: *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford: Oxford University Press 1996.

¹⁸ Jfr. Nevers, *Fra skældsord til slagord* for danske eksempler, Marcus Llanque: *Demokratisches Denken im Krieg: Die deutsche Debatte im Ersten Weltkrieg*, Berlin: Akademie Verlag 2000 for

ganske velkendt, at der i mellemkrigstiden var mange aktører, som direkte modarbejdede, hvad vi i dag forstår ved demokrati – men det er mindre kendt i den historiske litteratur, at det var problematisk at vende sig direkte imod begrebet demokrati. I den periode, hvor de parlamentariske demokratier i Europa var under hårdt pres, var det tværtimod et interessant kendetegn ved debatten, at man kunne tale på folkets vegne og samtidig på forskellige præmisser kritisere parlamentarismen ved hjælp af demokratibegrebet, som endnu ikke på dette tidspunkt var nagelfast knyttet til det parlamentariske demokratis institutioner.¹⁹ I Danmark argumenterede for eksempel den konservative debattør Harald Nielsen for, at også et enevældigt monarki kan være et sandt demokrati, hvis blot monarken udtrykker folkets sande vilje, og på den modsatte fløj drejede datidens kommunister, ikke mindst Aksel Larsen, i midten af 1930'erne om på en tallerken og talte nu positivt om demokrati. Hvor han tidligere havde ment, at demokratiet var det politiske og juridiske system omkring kapitalismen, og at det stod over for undergang, idet kapitalismen stod over for undergang, talte han nu om vigtigheden af at skabe et sandt demokrati, som i hans terminologi var et synonym for realiseringen af den kommunistiske ideologi. Demokrati var i den sammenhæng blevet et diskursivt vilkår, nøjagtig som det stadigvæk er, og nøjagtig som andre begreber kan være det.

Ligesom økonomiske og sociale strukturer kan være med til at sætte den politiske dagsorden og således være noget, som den politiske historiker skal være bevidst omkring, kan også begreber være med til at sætte nogle rammer for, hvad man skal mene noget om, og hvordan den politiske dagsorden skal prioriteres.

4

Politiske aktører er dog ikke kun underlagt grænser for legitim kommunikation – de kan også bevæge sig i forhold til dem og somme tider flytte dem. Idet politiske aktører ikke ønsker at præge udviklingen i den nøjagtig samme retning og ikke uden modstand underlægger sig et diskursivt hegemoni, men omvendt også i hvert fald i nogen grad er tvunget til at indoptage – eller undgå – de samme begreber, vil det være et kendetegn ved den politiske debat, at bestemte begreber præges og anvendes af strategiske hensyn, og adgang til magten – ikke mindst i et moderne demokrati – kan afhænge af aktørernes evne til at tilrettelægge hensigtsmæssige retoriske strategier. Her finder vi en fjerde dimension: studiet af begreber som redskaber for politisk aktører.

Logisk skal her sondres mellem to forskellige måder, hvorpå en politisk aktør kan bruge et begreb i retorisk øjemed. For det første findes det mere simple, men

tyske eksempler og Jan-Werner Müller: *Contesting Democracy: Political Ideas in Twentieth-Century Europe*, New Haven: Yale University Press 2011 for et mere bredt europæisk perspektiv.

¹⁹ Se f.eks. Marcus Llanque: "Die Diktatur im Horizont der Demokratieidee: Zur verfassungspolitischen Diskussion der Zwischenkriegszeit", i: Christoph Gusy (red.): *Verfassungspolitik der Zwischenkriegszeit*, Baden-Baden: Nomos 2008.

vel også mest almindelige tilfælde, at en aktør forsøger at legitimere et bestemt program ved at klistre et populært mærkat på sagen. Det kunne være en regerings bespareelsesprogram, der bliver til en "vækstpakke", eller et overvågningsprogram, der sælges som en "terrorpakke". Eksemplerne er legio. Aktøren forsøger her at overføre en positiv stemning omkring et bestemt begreb til en sag eller et program, som skal legitimeres.

Lidt mere komplicerede er de tilfælde, hvor en aktør forsøger at omskrive betydningen af et begreb og således i yderste konsekvens kan have held med at redefinere betingelserne for diskussionen af et centralt emne. Den britiske historiker Quentin Skinner har kaldt dette for 'retoriske omskrivninger'.²⁰ Disse kan selvfølgelig både lykkes og mislykkes. For eksempel lykkedes det ikke for Aksel Larsen og andre kommunister at omdefinere, hvad vi skal forstå ved demokrati. Det samme prøvede Stalin og Hoxha på, da de foreslog demokrati som kriterium for medlemskab af FN umiddelbart efter Anden Verdenskrig.²¹

Men andre gange kan det lykkes. Skinner har i sit eget arbejde især fokuseret på politiske teoretikere, som har haft held med at omskrive centrale politiske begreber, for eksempel Thomas Hobbes' betydning for vores moderne forståelse af frihedsbegrebet,²² men perspektivet kan nemt overføres til et mere traditionelt politisk-historisk eller for den sags skyld også et samtidshistorisk fokus. For eksempel lykkedes det Dansk Folkeparti i løbet af 00'erne at gøre den 'værdikamp', som Anders Fogh Rasmussen havde lanceret, til et spørgsmål om indvandringspolitik, og der ligger en videnskabelig opgave (for den interesserede) i at dokumentere, hvordan ledende stemmer fra Dansk Folkeparti fulgte op på ønsket om en værdikamp og gradvist, men systematisk, flyttede fokus fra det liberale til det nationale repertoire.

5

For det femte skal det fremhæves som en styrke ved inddragelse af begrebsanalyse, at den meget naturligt åbner for transnationale og komparative dimensioner i studiet af politisk historie. Af alle de store historiske forskningsfelter er politisk historie måske det mest nationalt orienterede: idet den moderne forståelse af politik er nært knyttet til staten, studeres politisk historie typisk inden for en national ramme; og det, der går udover denne ramme, kalder vi international politik.

²⁰ Se f.eks. Quentin Skinner: "Retrospect: Studying Rhetoric and Conceptual Change", i: Quentin Skinner: *Visions of Politics*, Cambridge: Cambridge University Press 2002, bd. 1, s. 175-187.

²¹ Norbert Götz: "Universeller oder spezieller Frieden? Demokratie als Kriterium der Mitgliedschaft in den frühen Vereinten Nationen", i: Jost Dülffer & Gottfried Niedhart (red.): *Frieden durch Demokratie? Genese, Wirkung und Kritik eines Deutungsmusters*, Essen: Klartext 2011.

²² Quentin Skinner: *Hobbes and Republican Liberty*, Cambridge: Cambridge University Press 2008.

Begrebshistorien har faktisk lidt samme slagside, idet sproget i mange (men selvfølgelig ikke i alle) tilfælde er lige så nationalt forankret som staten. Det er derfor ikke tilfældigt, at den tyske begrebshistorie i udgangspunktet beskæftigede sig med begreber i det tyske sprog, ligesom de begrebshistoriske leksika i Holland, Finland, Spanien og Frankrig er leksika over centrale begreber i disse landes sprog og har disse landes historie som kontekst.

Men kaster man sig over et historisk studium af et politisk begreb, så trænger omverdenen sig alligevel på. For det første handler det om begrebstransfer, altså om de situationer, hvor et begreb eksporteres fra én diskursiv sammenhæng til anden. Spørgsmålene er her: Hvorfra kom begrebet? Hvem introducerede det? Hvilke associationer flyttede med og hvilke faldt væk? Og hvordan reageres der på introduktionen af det nye begreb? Besvarelser af spørgsmål som disse vil bidrage med en erkendelse af nogle transnationale udvekslinger, som er vigtige, fordi de jo faktisk "var der". Når det gælder demokratibegrebet og dets cirkulation i Europa, er der for eksempel særlig grund til at være opmærksom på oversættelser af franske begreber og tekster til andre sprog. I 1844 oversattes Tocquevilles *De la démocratié en Amérique* for eksempel til dansk. På dette tidspunkt var der ikke nogen liberale hovedaktører, som talte positivt om demokrati, men det gjorde nu pludselig Tocquevilles danske oversætter, Hother Hage, og i de følgende år talte flere og flere liberale om nødvendigheden af et have demokratisk element i den frie forfatning, som de agiterede for. Den øgede brug af demokratibegrebet mod slutningen af 1840'erne havde selvfølgelig mange andre årsager end oversættelsen af en bog, men fokuserer man på disse transferprocesser, åbnes der for nogle transnationale forbindelser, som kan supplere det rent nationale perspektiv.

Begynder man først at følge begreberne til andre lande, vil man i øvrigt erfare, at der ofte var og er stor forskel på, hvordan man forskellige steder og på forskellige sprog har fortolket forskellige begreber, og dette kan bruges som afsæt for mere eller mindre udfoldede sammenligninger eller kontrasteringer af ligheder og forskelle. I et banebrydende studium over borgerbegrebets udvikling i tyske, franske og engelske kilder gjorde Koselleck selv den vigtige iagttagelse, at der kan være meget stor forskel på, hvordan et begreb bestemmes og bruges i forskellige kultur- og sprogfællesskaber, og at det netop er en styrke ved begrebshistorien, at den nærmest inviterer til en registrering af disse forskelle. Inden for den begrebshistoriske tradition er det især den tyske historiker Jörn Leonhard, som har arbejdet videre ad dette spor, blandt andet i en ofte citeret undersøgelse af liberalismebegrebets udvikling, spredning og forskellige indoptagelse i franske, tyske, engelske og italienske kilder i det 19. århundrede.²³ Han har heri vist, hvordan man kan tage denne komparative udfordring op uden at underkende betydning-

²³ Jörn Leonhard: *Liberalismus: Zur historischen Semantik eines europäischen Deutungsmuster*, München: Oldenbourg Verlag 2001.

gen af de overleverede nationale diskurser, som importerede ideer og begreber til stadighed smelter sammen med.²⁴

AFSLUTNING

Selv om begrebshistorie og politisk historie teoretisk har udviklet sig nærmest uafhængigt af hinanden, så er der altså en række punkter, hvor den politiske historie, her forstået som det historiske studium af politik, politiske aktører og politiske processer og resultater, kan vinde andre og supplerende erkendelser ved inddragelse af spørgeteknikker og resultater fra begrebshistorien. Faktisk er det en mærkeligt overset mulighed. På den ene side lægger den politiske histories meget stærke aktørperspektiv op til en interesse for de ideer, som samtidens aktører var påvirket af og måske også selv påvirkede, hvor begrebshistorisk analyse er helt oplagt hjælperedskab. På den anden side har begrebshistorien i meget overvældende grad interesseret sig for det politiske sprogs 'grundbegreber' og for vigtigheden af at inddrage politisk-social kontekster i studiet af deres historie, hvilket nærmest selvfølgelig burde gøre den politiske historie til en oplagt samtalepartner. Det har den også været i praksis. Reinhart Kosellecks afhandling om de preussiske reformer i første halvdel af 1800-tallet er et fremtrædende eksempel,²⁵ men da begrebshistoriens teori og metode blev formuleret af tyske forskere (og især af Koselleck) i 1960'erne og 1970'erne, var det i tidens ånd socialhistorien, der blev gjort til den "realhistoriske" kontekstgiver og teoretiske sparringspartner.

Mulighederne går i øvrigt også den anden vej, idet inddragelse af mere traditionelle politisk-historiske iagttagelser og metoder på afgørende punkter kan kvalificere og udvikle begrebshistoriske undersøgelser. For eksempel er begrebshistorien født med et grundlæggende teoretisk problem, idet den ikke med egne metoder for alvor kan forklare, hvorfor sproget forandrer sig – hvorimod den selvsagt er meget stærk til at beskrive disse forandringer.

Reinhart Koselleck arbejdede selv med to "vage" teorier i forhold til forandringsproblemet. For det første præsenterede han ofte den strukturelle tankegang, at sproget forandrer sig på grund af sprogksterne forandringer, der så at sige "erfares" i sproget. Det er her, social- og samfundshistorien for alvor har væ-

²⁴ I de seneste år har denne vending mod først det komparative og siden det transnationale slået meget stærkt igennem inden for det begrebshistoriske forskningsfelt, ikke mindst i tidsskriftet *Contributions to the History of Concepts* udgivet af Berghahn Books. To nyere behandlinger er Pim den Boer: "National Cultures, Transnational Concepts: *Begriffsgeschichte Beyond Conceptual Nationalism*" og Jörn Leonhard: "Language, Experience, and Translation: Towards a Comparative Dimension", begge i Javier Fernández Sebastián (red.): *Political Concepts and Time: New Approaches to Conceptual History*, Santander: Cantabria University Press 2011.

²⁵ Reinhart Koselleck: *Preussen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848*, Stuttgart: Ernst Klett Verlag 1967. Se også Niklas Olsen: *History in the Plural: An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck*, New York: Berghahn Books 2012, s. 101-165.

ret i spil som nødvendig kontekst. For det andet påpegede han også mere aktørorienteret, at sproget kan ændre sig, fordi det for nogle aktører har været opportunt at udvikle eller omskrive et bestemt begreb. I forhold til at forklare forandringer gennem det sidste perspektiv, som efter min opfattelse bør inddrages løbende og på lige fod med det samfundsstrukturelle, er den politiske historie ikke bare en oplagt samtalepartner, men måske ligefrem en nøgle til at forskyde, hvad der ellers fremtræder som en grænse for betydningshistorisk analyse.

Der er med andre ord mange gode grunde til at lade begrebshistorien og den politiske historie bøjle mod hinanden, måske ligefrem vokse sammen.

JEPPE NEVERS

LEKTOR

INSTITUT FOR HISTORIE

SYDDANSK UNIVERSITET

ABSTRACT

Conceptual Analysis in Political History?: Some Methodological Considerations

On the shoulders of the so-called linguistic turn in the human and social sciences, has the field of conceptual history in recent years developed into an integrated part of historical scholarship in many parts of continental Europe. The discipline of conceptual history was developed in the 1960s and the 1970s, first and foremost by Reinhart Koselleck who continuously contrasted conceptual history to the study of social history (*Sozialgeschichte*), and from the late 1980s many authors have contrasted conceptual history to the study of intellectual history. This article poses the question if there is a place for conceptual-historical analysis in political history and argues that the study of politics might learn from conceptual history in at least five dimensions: 1) in refinement of analytical categories; 2) in the study of ideology, 3) in the study of discourse, 4) in the study of rhetoric, and 5) in the opening of transnational and comparative perspectives on national politics.